

OĞUZ EPİK ANLATMALARI ve ÇUVAŞ ALP HİKÂYELERİ'NDE KUTSAL KURT VE TEPEGÖZ

The Holy Wolf and Cyclop in Oghuz Epic Tales and Chuvash Alp Tales

Bülent BAYRAM*

Özet

Uygur harfli Oğuz Destanı ve Dede Korkut Kitabı, Türk edebiyatının temel eserlerinden ikisidir. Alp anlatmaları da klasik anlamda destan türüne sahip olmayan Çuvaş Türklerinin halk edebiyatı eserleri içinde epik özellikler gösteren eserlerdir. Epik kahramanların birçok özelliğini ve faaliyetlerini, müstakil anlatmalarda aktarmaktadır. Adı geçen eserlerde, “kutsal kurt” ve “Tepegöz”ün bu anlatmalardaki yer alışı dikkat çekicidir. Çuvaş alp anlatmalarında ve Oğuz epik anlatmalarındaki yukarıdaki benzerlikler tesadüfi bir benzerliğin değil, bir kültürel birlikteliğin işaretidir.

Anahtar Kelimeler: Çuvaş, Oğuz Destanları, Tepegöz, Kutsal Kurt

Abstract

The “Oghuz Epic” with Uighur letters and the “Book of Dede Korkut” are two of the basic works of Turkish literature. The “Alp tales” are the works which have epic peculiarities among the folk literature works of Chuvash Turks who don't have epics in classical meaning. They quote many peculiarities and activities of the epic heroes in separate tales. The “holy wolf” and “cyclops” attract attention in these tales in question. The similarities in Chuvash alp tales and Oghuz epic tales are not by coincidence, they are the marks of a cultural unity.

Key Words: Chuvash, Oghuz Epics, Cyclops, Holy Wolf

Oğuzlar, tespit edilebilmiş en eski dönemlerinden beri, Türk tarihi içerisinde önemli rol oynamış bir Türk boyudur. Oğuz adı genel anlamda, eski Türkçe yazılı metinler olarak kabul edilen Orhun Abideleri'nde ilk defa (Dokuz Oğuz) kaydedilmiştir. Türk tarihinin daha sonraki dönemlerine ait birçok kaynakta da Oğuz adı yer almaktadır. Oğuz adı, XI. yüzyılda Türkmen adı ile birlikte anılmaya başlanmıştır. Oğuz Türk boylarının hareketleri, tarihî dönem içinde batıya doğru olmuştur. Selçuklu ve Osmanlı gibi büyük imparatorlukların ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu da Oğuz boyudur. Günümüzde Türkiye, Azerbaycan, İran, Türkmenistan, Kuzey Irak, Kıbrıs, Balkanlar, Suriye ve Moldova'da (Gagauzlar) yaşayan Türkler, büyük oranda Oğuz boyuna mensupturlar.¹ Günümüzde Oğuz boyları, gerek tarihî sürecin gerekse coğrafi ayrılıkların sonucu olarak, son dönemlerde kendilerine has bir kültür ortamına girmişlerdir. Kültürel konularda küçük farklılıklar ortaya çıkmışsa da bütün bu Oğuz-Türk boylarının ortak bazı kültürel mirasları vardır. Oğuz Destanı, Şecere-i Terakime, Şecere-i Türk, Dede Korkut Kitabı gibi eserler, Oğuz boylarının ortak değerleri arasındadır. Bu eserler arasında yer alan Oğuz Destanı ve Dede Korkut Kitabı, diğer eserlerle karşılaştırıldığında, epik dönem özelliklerini daha fazla taşımaktadır. Bu sebeple, Çuvaş alp anlatmaları ile yapılacak olan karşılaştırmalarda, Oğuz Destanı'nın eski Uygur Türkçesi ile yazılmış olan metni ve Dede Korkut Hikâyeleri kullanılacaktır.

Uygur yazısıyla yazılmış olan Oğuz Destanı, tek nüshadır ve eksiktir. Bu nüsha Rıza Nur tarafından keşfedilmiş, ilmî olarak W. Bang ve R. R. Arat (G. R. Rahmeti) tarafından önce Almanya'da (1932) daha sonra ise Türkiye'de “Oğuz Kağan Destanı” adı ile yayımlanmıştır.² En erken 13, en geç 15.

* Arş. Gör., Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü.

¹ Oğuzların tarihi, kültürü, gelenekleri, yaşadıkları coğrafya hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Faruk Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları**, Akçağ Yayınları, Ankara 1999.

² Mehmet Kaplan, **Oğuz Kağan Destanı**, Dergah Yay., Ankara 1979, s. 22, Bang ve Arat neşrinin Türkiye baskısı için ayrıca bk. Reşid Rahmeti Arat, **Makaleler**, C 1, (hzl. Osman Fikri Sertkaya), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1987, s. 605-672.

yüzyılda yazıya geçtiği tahmin edilen bu varyant, Uygur harflidir ve İslam muhitinin dışında yazılmıştır. Araştırmacılara göre en eski varyant budur ve Türklerin Müslümanlığından önceki hayatı yansıtılmıştır.³

“Dede Korkut Kitabı”, Türk edebiyatı tarihinin en çok ilgi çeken ve üzerinde en fazla çalışma yapılan eserlerinden biridir. “İlim âleminde ve Türk dili ve edebiyatı alanında Dede Korkut Kitabı yahut kısaca Dede Korkut adı ile tanınan eser bir destanı Oğuz hikâyeleri mecmuasıdır. Biri Dresden’de, öteki Vatikan’da olmak üzere iki nüshası bulunan bu eserin Dede Korkut adı ile anılmasına sebep. Dede Korkut adındaki ozanlar pirinin eserin bir nevi müellifi bulunması, eserde toplanmış olan Oğuz destanlarının onun tarafından düzenlenmiş gösterilmesidir.”⁴

Dede Korku Kitabı’nın Dresden’de bulunan nüshasında bir giriş ve on iki destani hikâye yer almaktadır. Vatikan nüshasında ise giriş ve Dresden nüshasında bulunan on iki hikâyeden altısı yer almaktadır. Bu kitapta yer alan hikâyeler, birbirinden bağımsız tek başlarına birer hikâye gibi karşımıza çıkmaktadır. Ancak hepsi birden bir bütünlük arz etmektedir. Bu bütünün konusu, Oğuz toplumdur. Konuları, yaşanan maceralar, yaşam tarzı ve hayat görüşleri ile Oğuz toplumu yansıtılmaktadır. Muharrem Ergin, dil özellikleri göz önünde bulundurulduğunda her iki nüshanın da XVI. yüzyılda kaleme alındığını belirtmektedir.⁶

Oğuz destanları ile karşılaştırmalı olarak ele alacağımız “alp anlatmaları” ise Çuvaş halk edebiyatının önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. “Ulîp Halapîsem” ile Çuvaş halk edebiyatı içerisinde önemli bir yer işgal eden anlatmalar, küçük nazım parçacıkları dışında tamamen nesirdir. Bu anlatmalar: Çuvaş Alplarının doğuşunu, yaşamını, yaptıkları işleri, özelliklerini, Alpların arkadaşlarını, Alplarla ilgili bazı inançları, alp tepelerinin oluşumu vb. konuları içermektedir. Alplarla ilgili anlatmalar, bütün bir eserin parçaları gibidir. Çuvaş alplarının konu edildiği anlatmalar, edebi tür açısından bir bütünlük göstermemektedirler. Anlatmaların bazıları efsane, masal; bazıları bir tarihi bilgi; bazıları da bir destanın, hikâyenin küçük bir parçası durumundadır.⁷ Buna karşılık “Dede Korkut Kitabı”nda yer alan anlatmalar, çok gelişmiş bir edebi üsluba ve tür özelliklerine sahiptir. Her anlatma, kendi içinde konu ve olayların gelişimi bakımından bir bütünlük göstermektedir. Çuvaş alplarının doğumdan ölüme kadar neredeyse bütün hayatı farklı anlatmalarda ele alınırken; Dede Korkut Kitabı’nda yer alan anlatmalarda, olaylar bir bütün içerisinde yer almıştır. Çuvaş alp anlatmaları, bir bütünlük içerisinde olmasa bile, bir destan kahramanı olarak alpin bütün özelliklerini bizlere farklı anlatmalarda vermektedir.

Türkiye’deki Türkoloji alanında Çuvaşlarla ilgili çalışmalar, diğer Türk boyları üzerine yapılan çalışmalarla karşılaştırıldığında oldukça azdır. Türkiye Türklerine dil ve kültür olarak en uzak iki Türk topluluğu olarak Çuvaşlar ve Sahalar işaret edilmektedir. Her iki bölgede de iki Türk boyunun kültürel mirası üzerine karşılaştırmalı çalışmalar yok denecek kadar azdır. Yukarıdaki eserlerde tespit edilen iki nokta, iki Türk topluluğu arasında şu ana kadar çok fazla ele alınmamış bir ilişkiyi bize göstermektedir. Bu çalışmada, Eski Uygur Türkçesiyle yazılmış Oğuz Kağan Destanı’nda bir kurdun Oğuz’a yol göstermesi olayı ve Dede Korkut anlatmalarında yer alan Basat’ın Tepegöz’ü öldürmesi, Çuvaş alp anlatmalarındaki paralelleri ile ele alınacaktır. Elbette öncelikle, bütün halkların epik eserlerinde birbirine benzer noktaların bulunduğunu kabul etmek gerekir. Fakat yukarıdaki iki konu, bir benzerlikten daha çok bir aynılığı işaret etmektedir. Öncelikle Oğuz Destanı’nda Oğuz’a kutsal bir kurdun yol göstermesi, destanın önemli bir bölümünü teşkil etmektedir. Oğuz destanı içerisinde bir bölüm teşkil eden bu olay, Alp anlatmaları içerisinde müstakil bir şekilde yer almaktadır. Her iki olay, Uygur harfli Oğuz Kağan destanı ile Çuvaş alp anlatmalarında şu şekillerde anlatılmaktadır:

³ Ahmet Bican Ercilasun, **Başlangıcından Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara 2004, s. 58.

⁴ Muharrem Ergin, **Dede Korkut Kitabı I (Giriş-Metin-Faksimile)**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 1.

⁵ Ergin, *age.*, s. 23.

⁶ Ergin, *age.*, s. 67.

⁷ Edebi tür bakımından farklılık göstermeleri sebebiyle Alp anlatmaları, farklı adlar altında neşredilmişlerdir. 1987 yılında Çuvaş Halk Yaratıcılığı serisinin VI. cildinde “Mifsempe, Halapsem” (Mitler, Hikâyeler) arasında alp anlatmaları yayınlanmıştır. Daha sonra ise 2004 yılında halk yaratıcılığı eserlerinin yeniden yayınlanması çerçevesinde Halih Eposı (Halk Eposu) adlı eser içerisinde bu anlatmalar yayınlanmıştır. Bu eserlerin eposlar içerisine sokulmasının sebebi, onların alpları ve onların hayatlarını ele almasıdır.

Oğuz Destanı:

Oğuz Kağan'ın Urum Seferi

(Oğuz, Kağan olduktan sonra dünyayı ele geçirmek için seferlere çıkar. Bu seferlerinden birisini Urum adlı bir kağan üzerine yapar.)

Sol yanında Urum adında bir kağan vardı. Bu kağanın askeri ve şehirleri pek çoktu. Bu Urum Kağan Oğuz Kağan'ın emrini dinlemezdi. Onun arkasından gitmezdi. Ben onun sözünü tutmam diyerek emrine bakmadı. Oğuz Kağan gazaba gelerek onun üzerine yürümek istedi; bayrağını açarak, askeriyle ona karşı yürüdü.

Kırk gün sonra Buz Dağ adında bir dağın eteğine geldi. Çadırını kurdurdu ve uyudu. Tan ağarınca Oğuz Kağan'ın çadırına güneş gibi bir ışık girdi. O ışıktan gök tüylü ve gök yeveli büyük bir erkek kurt çıktı. Bu kurt Oğuz Kağan'a hitap etti ve: Ey Oğuz, sen Urum üzerine yürümek istiyorsun; ey Oğuz, ben senin önünde yürümek istiyorum dedi.

Ondan sonra Oğuz Kağan çadırını dürdü ve gitti. Gördü ki, askerin önünde gök tüylü ve gök yeveli büyük bir erkek kurt yürümektedir ve kurdun ardı sıra ordu gelmektedir.

Gök tüylü ve gök yeveli bu büyük erkek kurt bir kaç gün sonra durdu. Oğuz Kağan da askeri ile durdu. Burada İtil Müren adında bir deniz vardı. Bu İtil Müren'in kenarında bir kara dağın önünde savaş başladı. Okla, kargı ile ve kılıçla vuruşular. Askerlerin arasında vuruşma çok oldu, halkın gönüllerinde kaygı çok oldu. Boğuşma ve vuruşma öyle yaman oldu ki, İtil Müren'in suyu zencefile gibi baştanbaşa kıp kırmızı oldu. Oğuz Kağan yendi ve Urum Kağan kaçtı. Oğuz Kağan Urum Kağan'ın hanlığını ve halkını aldı. Onun ordugâhına pek çok cansız ve pek çok canlı ganimet düştü.⁸

Bu konu, "Oğuz Destanı"nda daha ayrıntılı bir şekilde yer almaktadır. Epik özellikler, "Oğuz Destanı"nda daha fazla yer almaktadır. Burada dikkat çeken diğer bir husus da Oğuz'un İdil boyuna yapacağı seferden önce, kurdun ortaya çıkışıdır. Çuvaş Alp anlatmalarında, Çuvaş alplarının ve Çuvaşların İdil boylarına gelişlerini ele alan anlatmaları da gözden uzak tutmamak lazımdır. İdil ırmağı, Çuvaş anlatmalarında büyüklüğü ve genişliği ile de önemli bir yer tutar. Oğuz Kağan destanında da bu konuya değinilmektedir. Elbette destanlar, tam anlamıyla tarihî hadiseleri yansıtmamaktadır. Buna rağmen, destanların tamamıyla tarihî hadiselerden ayrı olduğunu iddia etmek de mümkün değildir. Bugün Balkanlar'da ve Türkiye'de yaşayan bazı Oğuz boylarının, Karadeniz'in kuzeyinden bu bölgelere geldikleri bilinmektedir.

Çuvaş Alp Anlatması:

Alp'ı Kurt Götürüyor

Dostlarım siz kutsal kurdun şarkısını duydunuz mu? Duymuşsunuzdur. O bugün de, Alp'ı götürdüğü zamandaki gibi söylüyor. Bize, Aşa Pihambar'ın duygularını ulaştırıyor.

Atalarımız zamanında, uzakta Altın Dağları tarafında, Alp yiğit milletiyle yaşamış. Sürü sürü hayvan beslemiş. Onların atları, kırlarda özgürce gezermiş. Semiz öküzler böğürüp yüksek dağları titretirmiş. Günler geçmiş. Yıllar bitmiş. Alp yiğit bir gün batıdaki bereketli kırlar tarafına göç etmeyi düşünmüş. Boyların yöneticileri bir yere toplayıp amacını söyleyerek konuşmuşlar. Boyların yöneticileri onunla anlaşmışlar. Sonra, Alp de o akşam gece yarısı olunca, Tanrılarla konuşmak için dağa çıkmış. Dualarını edip bitirince Alp'in önünde aniden bir kurt görünmüş. Onun çevresi ışıkla kaplıymış. İnsan gibi konuşarak o, büyük yiğide şöyle demiş.

"-Büyük Alp, büyük Tanrının emriyle ben seni arkamdan batıya doğru götüreceğim. Sen endişelenme! Benim peşimden korkmadan yürü. Ben hep seninle birlikte, senin önünde olacağım. Senin hayvanlarını, halkını koruyacağım." demiş.

Sonra Alp'in halkı sabahleyin erkenden batıya doğru göç etmek için hareket etmiş. Onun önünde zaman zaman mavi kurt görünmüş. Durup durup ulumuş. Peygamber köpeğinin uluması Alp'in halkına şarkı gibi işitilmiş. Onun vücudu gece daima, çepeçevre aydınlık içinde görünmüş.

Yaşlıların söylediğine göre bu kurt, Alp'in milletini, Aramaşi Dağı'na doğru götürmüş. Bizim büyük atalarımızın bu çevredeki hayatı böyle başlamış.⁹

⁸ Muharrem Ergin, *Oğuz Destanı*, Hülbe Yayınları, Ankara 1998, s.18-19.

⁹ Çıvaş Halih Pultarulihi, *Çıvaş Halih Eposi*, s.41-42.

Kurt, Türk folklorunun her sahasında karşımıza sıkça çıkan bir motiftir. Eski Türk boylarının türeyişleri ile ilgili efsanelerden başlayarak folklor ürünleri içerisinde gücün, bağımsızlığın, asaletin vb. simgesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Göktürklerde kurt, “*tuğlar ve bayrakların tepesinde yer alma yolu ile bir devlet sembolü olmuştur.*”¹⁰ Türk boylarının birçok halk edebiyatı eserinde kurt, çeşitli özellikleriyle yer almaktadır. Burada bizim için önemli olan nokta, kurdun yol göstericiliğidir. Yukarıdaki metinlerde de kurdun kutsallığı ve yol göstericiliği ön plana çıkmaktadır.

Her iki örnekte de kurt, kutsal bir özellik göstermektedir. Âdeta kahramanları doğru yere götürmekle görevlendirilmiştir. Her iki örnekte de bu kutsallık açık bir şekilde görülmektedir. Türk mitolojisi üzerine önemli çalışmalar yapan Bahaeddin Ögel, “Oğuz Destanı”ndaki bu kurt motifi hakkında şunları söylemektedir:

“*Oğuz destanında, Oğuz Han'a zaman zaman klavuzluk edip yol gösteren ve Tanrı tarafından gönderilen kutsal kurttan söz açılırken, hep 'gök tüylü, gök yelesi' deyimi de kullanılır. Burada kurda, 'gök' sıfatının verilmesi, onun kutsallığını ve Tanrı ile ilgisini göstermeden başka bir mana taşımamalıdır. Sonraları, bu 'gök' sıfatı, ihtiyarlık ve tecrübeliliğin ifadesi ve karşılığı olarak kullanılmıştır.*”¹¹

“Oğuz Destanı”nda ve Çuvaş alp anlatmasında her iki kurdun da ilahi bir özellik taşıdığı açıktır. Zaten Çuvaş anlatmasında, Tanrı'ya yalvarma sonucu kurt ortaya çıkmaktadır. Her iki kurt da bir ışık içerisinde ortaya çıkmakta, her ikisinin de kahramanlara hitabı aynı şekildedir. Kurt, “Oğuz Destanı”nın ilerleyen bölümlerinde zaman zaman ortaya çıkmış ve ordunun önünde yürümüştür.

Bir diğer araştırmacı Abdülkadir İnan, Türk rivayetlerinde bozkurt konusunu ele alan makalesinde Eski Romalılarda ve Araplarda, kurdun efsanevi bir mevkii olmasına rağmen onun, Türk millî kültü olduğunu ileri sürer. Bunun yanında Fin ve Moğol halklarında da bu kurt motifine rastlanıldığını da zikretmektedir.¹² Abdülkadir İnan, bu halklar arasında bozkurtla ilgili rivayetleri ele aldıktan sonra, günümüzde Şamanist Türklerin kurda bir kutsallık atfettiklerini belirtir ve “Bozkurt”un yol göstericiliği konulu efsanelerin en çok Başkurtlar arasında yaygın olduğunu söyler. Abdülkadir İnan, eski dönemlerde Başkurtların “börü” kelimesini kullanmadığını; “kurt” kelimesini kullandığını belirtir. Rickov ve Vitevskiy'den faydalanarak verdiği bilgilere göre, Rus kaynaklarında bu kelime “Glavnyy Volk: Başkurt” şeklinde geçmektedir ve “kurdoğlu” olmaları sebebiyle de idareye karşı ayaklanmaktadırlar. Aynı zamanda bu kavim, eski dönemlerde bayraklarında kurt başı taşımıştır. Bu sebeple de Başkurt adını almışlardır.¹³

İnan, kurdun yol göstericiliği konusunda iki önemli rivayeti daha zikretmektedir:

“*Peygamber, sahabelerinden üç zatı 'Ural' dağlarına İslâm dini öğretmek için yollamıştı. Bu sahabelere Ural dağlarına kadar bir Bozkurt rehberlik etmiştir. Ural dağlarında bulunan kavim de, islâmiyeti kabul ettikten sonra "Başkurt" diye adlanmıştı.*”¹⁴

Eski zamanlarda uzak şarkta yüksek, karlı dağlarda 'Başkurt, Nogay, Kazak, Kırgız' kavimleri bir tek babanın evlâdı olarak yaşıyorlardı. O vakit 'Başkurt' Nogay, ve başka..” isimler yoktu. Bir zaman bunlar arasında ihtilâf ve mücadele zuhur etti. Günlerin birinde bu kabile reisi ava giderken önünde bir kurt peyda oldu. Reis, bu kurdu takip ede ede, cennet gibi ormanları ve nehirleri olan bir azametli dağlara geldi. O vakit Kurt birden bire kayboldu. Reis anladı ki, bu rehberlik eden Kurt, Tanrımdan bu kavme tayin edilmiş "Kut: talih"dir. Reis geriye, şark diyarına vardı. Kavim ve

¹⁰ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları İle Destanlar)*, C.II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s.115.

¹¹ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları İle Destanlar)*, I. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s. 134.

¹² Abdülkadir İnan, “Türk Rivayetlerinde Bozkurt”, *Makaleler ve İncelemeler*, C II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s. 69–70.

¹³ Abdülkadir İnan, *agm.*, s. 73–74. İnan bu bilgileri Riçkov, *Orenburg Vilâyeti Topografyası*, 1887, s. 58-59 ve Vitevskiy, *Neployev ve Orenburg Vilâyetinin 1758 Senesine Kadar Ahalisi*, s. 124–128'den almıştır.

¹⁴ Nazarov, *Sovremennik Dergisi*, 1862, No: 11, s. 66'dan Abdülkadir İnan, *agm.*, s. 74.

kabilesini beraber alıp Ural dağlarına getirdi. İşte diğer kardeşlerinden ayrılan bu kabileye "Başkurt" denildi ki, "Kurdun baş olup getirdiği kavim" demektir.¹⁵

İnan, çalışmasında kurtla ilgili başka konulara da temas etmektedir. Ayrıca Oğuz Destanı'nda yer alan bu kurdun yol göstermesi hadisesinin, destanın İslâmi dönem metinleri olarak kabul edilen metinlerde yer almaması da dikkat çeken diğer bir önemli noktadır. Bu, motifin, İslam öncesi Türk inanış sistemiyle ilgili olduğunun bir göstergesidir. İslam öncesi Türk inanış sistemi içerisinde gördüğümüz birçok noktayı, günümüzde eski dinlerini yaşatan Çuvaşlarda görmek mümkündür.

Tepegöz-Altırkuş

Alp anlatmalarında, Çuvaş Alp'ının mücadele ederek yendiği "Altırkuş"la biz,"Dede Korkut Kitabı" içerisinde yer alan Basat'ın "Tepegöz"ü öldürmesini içeren anlatmada karşılaşılır. "Dede Korkut Kitabı"nda yer alan anlatma, Çuvaşlar arasından derlenen anlatmaya göre daha ayrıntılıdır. Her iki anlatmayı burada verdikten sonra değerlendirme yapmak daha doğru olacaktır.

Dede Korkut'ta Tepegöz:

Basat'ın Depegöz'ü öldürdüğü boydan:

Oğuzlardan Aruz baskından kaçarken çocuğunu düşürür. Çocuğu bir aslan büyütür. Oğuzlar yurduna döndüğünde çocuk büyümüştür. Onu yanlarına alsalar da o sürekli aslan yanına kaçar. Sonra Dede Korkut, çocuğa Basat adını verir. Sarı Çoban adlı bir Oğuz, pınar başında bir peri kızıyla münasebette bulunur ve peri kızının bir oğlu olur. Bayındır Han, tel gözü olan çocuğu görür ve Basat'la birlikte büyütmesi için Aruz Koca'ya verir. Fakat tepegöz birkaç dadının canını alır, ona bir kazan süt yetmez. Oynadığı arkadaşlarının burunlarını, kulaklarını yemeye başlar. Tepegöz'ü Aruz evden kovar. O da dağlara çıkar. Annesinin verdiği yüzük sayesinde ona kılıç vb. hiçbir şey işlememektedir. Tepegöz Oğuzlara çok zarar vermeye başlar ve ona hiç kimse karşı çıkamamaktadır. Bunun üzerine Oğuzlar Tepegöz'le anlaşmak zorunda kalırlar. Oğuzlar ona her gün iki adam, beş yüz koyun vermeye razı olurlar ama zaman geçtikçe sıkıntı daha da büyür. Tepegöz'e adam ve koyun yetmemektedir. Bunun üzerine Oğuzlar Basat'ı yardıma çağırırlar. Basat Tepegöz'ün eline düşer. Sonra Basat onun çizmesini keserek oradan çıkar ve onun sadece gözüne kılıç işlediğini öğrenir. Ateşte süngüsünü ısıtarak o uyurken gözüne sokar. Yaralanan Tepegöz onu öldürmek istese de başaramaz ve Basat onunla yaptığı mücadeleyi kazanır ve Tepegöz'ün kellesini keser. Oğuzlar buna çok sevinirler.¹⁶

Çuvaş Anlatmasında Tepegöz:

Alp Altırkuş'u (Kepçegöz'ü) Yeniyor

Alama ülkesinde tek gözlü, kıllı vücutlu, kibirli aç gözlü Altırkuş yaşamış. Sadece bir gözü olmasına rağmen o, uzakları, her şeyi görmüş. Onun midesine bir yiyište yetmiş öküz, otuz fıçı şerbet girermiş. Alama ülkesindeki bütün halk, bu altırkuş için çalışıp yaşamış, Altırkuş'u doyurmuş.

Altırkuş'a, Alama ülkesinde sadece hükümdar olarak yaşamak yetmemiş. Onun aklına, alp yiğidin ülkesini işgal etmek aklına gelmiş.

"—Gelecekte alp yiğit de benim çobanım olsun, benim sürümü gütsün! Bana güçlü çoban gerek." diye bağırmaya başlamış.

Alp bu sözleri duyunca hiç umursamamış.

"—Aç gözlünün çobanı olmam, adımı kötületmem. Esremet'ten korkup ateş yakıp kaçmak yok. Karşılaşmak istiyorsan haydi çık kır ortasına." diye söylemiş. Alp yiğit, Altırkuş'a karşı böyle söylemiş ve İdil'e kenarına bozkır ortasına çıkıp durmuş. Diğer kötü gelip yetişir yetişmez birbirine girmişler. Birbirlerini sarşıyorlarmış, birbirlerini eziyorlarmış. Güreşe güreşe, eze eze Alp sonunda son gücünü toparlayıp, diğer kötüyü sıkıca kavrayıp göğe kaldırmış. Diğerinin kokan nefesi "pof!" diye çıkmış.

Altırkuş'un gücü, sadece bu kötü nefesteymiş. Alp de aç gözlüyü yedi denizin öbür tarafına fırlatmış.¹⁷

¹⁵ Abdülkadir İnan, *agm.*, s.74. İnan bu bilgileri M. Bayışoğlu, (1895) *Rusya Coğrafya Cemiyeti Orenburg Şubesi Haberleri*, Bölüm 7, s. 11-13'ten almıştır.

¹⁶ Ergin, *Dede Korkut Kitabı I (Giriş-Metin-Faksimile)*, s. 206-215'ten özetlenerek aktarılmıştır.

¹⁷ Çıvaş Halih Pultarılıhı, *Halih Eposi*, s. 61-62.

“Tepegöz” şeklinde adlandırılan yaratık, sadece Türk boyları arasında değil aynı zamanda Samoyed-Ostyaklar’da¹⁸ ve eski Yunan mitolojisinde de karşımıza çıkmaktadır. “Tepegöz”ün kökeni konusunda da çeşitli görüşler ileri sürülmüştür.

“Dede Korkut Kitabı”nın Dresden nüshasının H. O. Fleischer tarafından bulunmasından sonra, onu ilk tanıtan ve kullanan H. F. Von Diez olur. O, “Tepegöz” anlatmasını Almanca tercümesiyle yayınlar ve Dede Korkut konusu üzerinde durur. Burada Diez, Tepegöz’le Homeros’un Odysseia’sındaki “Polifem”i karşılaştırır ve Dede Korkut’taki hikâyenin daha geniş olmasına dayanarak bunu Yunanlılar’ın doğudan aldığına hükmeder.¹⁹

Walter Ruben’in “Tepegöz”ü yalnızca Yunan mitolojisinin değil Hindistan ve dünyanın diğer yerlerinde görülen örneklerle karşılaştırır.²⁰

“Tepegöz” bir folklor unsuru olarak çok önceden beri araştırmacıların dikkatini çekmektedir. fakat eldeki literatür ‘Odissiya’nın polifemini esas olarak almaktadır, bugün Ural dağlarının ardında, Sibîrya ve Kazak steplerinde tek gözlü devler üzerine büyük bir materyal toplanmıştır.”²¹ diyen Halık Köroğlu Tepegöz ile ilgili anlatmaların Osetinler, Çeçenler, Dağıstanlılar, Kumuklar, Kazaklar, Balkanlar’daki varyantlarını, Şehname, Odissia ve Dede Korkut’taki varyantını da ele alarak geniş bir değerlendirme yapar.

Halık Köroğlu’na göre Oğuzların tek gözlü dev hakkındaki efsanesi, detaylı bir konuyla epik bir anlatıma dönüşmüştür. Canavarın doğumu, onun büyümesi, Oğuzlara saldırısı, daha sonra devle mücadele edecek olan kahramanın çocukluğu, kökeni ile ilgili anlatılanlar, destanlar için karakteristik bir özelliktir. Tek göz ile ilgili Oğuz efsanelerinin erken dönemlerine bakılarak, bu konunun iskeletini Oğuzların Orta Asya’dan getirmiş olabileceğini ileri sürer.²²

Köroğlu bu ayrıntılı makalesini şu açıklamalarla tamamlar: “Türk dilli halklarda tek gözlü dev tipi toplum yapısının gelişmesine göre çeşitli türlerde gelişmiştir. İnsan yiyen dev hakkındaki düşünce ilkel toplum düzeyinde olup avcılıktan hayvan yetiştiriciliğine geçen Türk Halklarının geçiş döneminde oluşmuştur. Kazak varyasyonunun başkahramanı, kendi karşısı tek gözlü devi yenen, onun hayvanlarıyla bile ilgilenmeyen avcı bunu kanıtlamaktadır. Depegöz tipinin son şekli Oğuzların hayvan yetiştiriciliği düzenine tam anlamıyla geçiş döneminde oluşmuştur. Oğuzların yeni vatanındaki tarihî şartlar, onların komşularıyla olan karşılıklı ilişkileri Depegöz’e pek çok arkaik elementin yerine geçen yeni çizgileri vermiştir: O artık (Kazak varyasyonundaki fantastik güçlerle donanmış barışçı çoban-dev değil, bütün Oğuz ili ülkelerine korku salan bir hayduttur.

Böylelikle, henüz VII.-VIII. yüzyıllarda Bizansla Oğuzların sıkı ilişkide bulunmalarına karşın Depegöz adlı tek gözlü Oğuzun “Odissiya”nın polifeminin etkisi altında şekillendiği şüphelidir. Bizim buradaki amacımız çeşitli halkların destanlarında benzer tipolojik gelişimlerin olduğudur. Fakat Herodot’un doğudaki epik menkıbede geç dönemde şekillenen tek gözlü dev tipinin doğudan Eski Yunan’a geçtiği tezinde göz ardı edemeyiz. Bu hipotezden öteye gidemez.”²³

¹⁸ İnan, *agm.*, s.70.

¹⁹ Ergin, *Dede Korkut Kitabı I (Giriş-Metin-Faksimile)*, s.57.

²⁰ Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları İle Destanlar)*, C. 2, s.65.

²¹ Halık Guseynoviç Köroğlu, “Depegöz ve Polifem” (Çev. Muvaffak Duranlı), *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1988*, Ankara 1994, s. 43.

²² Köroğlu, *agm.*, s.49. “Tepegöz”ün özellikle Moldova’da yaşayan Oğuz boylarından birisi olan Gagauz Türkleri arasından derlenmiş üç metni de karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Rabia Uçkun, “Gagauzlar’da Üç Tepegöz Versiyonu”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi I*, İzmir 1996, s. 59–72., Saim Sakaoğlu da Basat’ın Tepegöz’ü öldürdüğü boyun günümüzde yaşayan bazı varyantlarını yayınlamıştır. Bunlar şu varyantlardır: Teç Cözli Dev (Erzurum-Kumluyazı Köyü, Münevver Tüfekçi Derlemesi), Tepegöz (Konya-Hasan Özücan Derlemesi), Tekgöz (Gökımar-Çeltik, Bekir Şenyıldız Derlemesi), Tepegöz Masalı (Konya-Ayşe Kofal Derlemesi), Tepegöz (Konya-Karatay, İlhan Gültepe Derlemesi), Tepegöz (Aydın, Mehmet Özkaya Derlemesi), Tepegöz Masalı (İstanbul-Kartal, Sabiha Ocak Derlemesi), Tepegözler (Kırklareli-Babaeski/Karahalil Köyü), Saim Sakaoğlu, *Dede Korkut Kitabı İncelemeler-Derlemeler-Araştırmalar I (İncelemeler-Derlemeler)*, Sel-Ün Yayınları, Konya 1998, s.445-472.

²³ Köroğlu, *agm.*, s. 52.

Tepegöz'ün kökeni konusundaki görüşler farklılık gösterse de Türk boyları arasında Tepegöz'le ilgili anlatmaların çok yaygın olduğu bilinmektedir. Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN, bu konu ile ilgili olarak Dede Korkut Hikâyeleri içinde yaygınlık bakımından, Bamsı Beyrek'ten sonra ikinci sırayı, Tepegöz'ün aldığını söyler. Bu hikâye, masallaşmış bir şekilde Kellegöz, Depegöz şeklinde yaşamaktadır. Masal olarak anlatılan hikâyenin tipik özelliği, mitik olmasıdır. Bu nedenle de birçok ülkede, tek gözü olan devlerle mücadeleyi anlatan masalların olduğu noktasına dikkat çeker.²⁴

Yukarıda verilen metinler karşılaştırıldığında, Dede Korkut'taki Tepegöz anlatmasının tam bir bütünlük arz ettiği görülmektedir. Basat'ın Tepegözle olan mücadelesi, gelişmiş bir edebi üslupla ele alınmıştır. Özellikle Tepegöz'ü öldüren Basat'ın büyümesi, dikkat çekmektedir. Düşman baskınından kaçarken düşürülen Basat'ı bir aslan alıp götürür ve besler. Bu şekilde Basat, sıradan insanlardan ayrılmaktadır. Anlatmanın ilerleyen bölümlerinde görülüyor ki, Tepegöz'ü sıradan insanlar yenememektedir. Çünkü Tepegöz'ün kendisi de normal insanlardan farklıdır. O, Oğuz toplumunun kabullenemeyeceği bir yasak ilişki sonucu dünyaya gelmiştir ve annesi bir peri kızıdır. Annesinin ona taktığı yüzük sayesinde de ona kılıç işlememektedir. Onunla mücadele edip, onu ortadan kaldırılabilecek kahraman da diğer insanlardan farklı olmak zorundadır.

Yukarıda belirtilen epik kahramanın diğer insanlardan farklılığı ile ilgili husus, Çuvaş alp anlatmalarında da karşımıza çıkmaktadır.

"Entip adlı biri ormana gitmiş. Yaşlı meşe ağaçlarını keserken bir inilti işitmiş. 'Kim acaba bu? Sıkıntıdan şaşırılmış adam değil mi?' diye düşünmüş. Sesin geldiği tarafa gitmiş ve ormanın açık bir yerine varmış. Entip bakmış ve şaşırıp kalmış. Bu açıklık yer ortasında çok güzel bir kadın yatıyormuş. Önünde de on dirsek büyüklüğünde bir erkek çocuk yatıyormuş.

Büyük kadın, Entip'i görmüş ve şöyle demiş:

'Adam, bu çocuğu bırakma! Çok zor bir doğum yaptım. Öleceğimi hissediyorum. Çocuğun adını Alp koy. Kurtların ortasına varınca bırak. Vahşi hayvanlar emzirerek büyüsünler. On iki ihlamur ağacı kabuğundan çarık yapıp ver.' demiş, gözlerini yummuş.

Entip beş batmandan daha ağır olan Alp'i zorla sırtlamış ve kurt ormanına alıp götürmüştü. On iki ihlamur ağacı kabuğundan çok sağlam bir çarık yapıp ona vermiş.

Entip sonra, köye gidip köylüleri çağırmış ve Alp'in annesini gömmüşler. Bu yere şimdi, 'Alp Tepesi' diyoruz.²⁵

Bu Çuvaş anlatmasında, Çuvaş Alp'inin büyümesi ile Basat'ın büyümesi arasında temelde bir fark yoktur. Kahraman, diğer insanlardan farklı olarak güçlü, vahşi bir hayvan tarafından büyütülmektedir. Zaten onun Alp-Kahraman olmasının sebebi budur.

Türk mitolojisinde kahramanın vahşi hayvanlar, özellikle de kurtlar tarafından büyütülmesi, sıkça rastlanılan bir durumdur. Türklerin türeyiş efsanelerinde kurt, bahsedilen fonksiyonları birçok anlatmada üstlenmiştir.

Bu konuya örnek olarak, "Wu-sun" larla ilgili olarak Bahaeddin Ögel'in sunduğu şu anlatmayı göstermek mümkündür:

"Wu-sunaların Kralına Kun-mo derler. İşittiğimize göre, hu kiralın babasının, Hunların batı sınırında küçük bir devleti varmış. Hun hükümdarı, bu Wu-sun Kiralına taarruz etmiş ve Kun-mo'nun babası olan bu kiralı öldürmüştü. Kun-mo da, o sıralarda çok küçükmiş. Hun Hükümdarı ona kıyamamış. Çöle atılmasını ve ölümü ile kalımının, kendi kaderine bırakılmasını emretmiş. Çocuk çölde emeklerken, üzerinde bir karga dolaşmış ve gagasında tuttuğu eti, ona yavaşça yaklaşıp vermiş ve uzaklaşmış. Az sonra çocuğun etrafında, bu defa da bir dişi kurt dolaşmağa başlamış. Kurt da çocuğa yanaşarak

²⁴ Fikret Türkmen, "Dede Korkut Hikâyelerinin Anadolu ve Rumelinde Yaşayan Kolları", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1988, Ankara 1994, s. 161.

²⁵ Çuvaş Halih Pultarılıh, *Halih Eposi*, s. 25.

memesini çocuğun ağzına vermiş ve iyice emzirdikten sonra yine oradan uzaklaşmış. Bütün bu olan biten şeyleri, Hun Hükümdarı da uzaktan seyredermiş. Bunları görünce, çocuğun kutsal bir yavru olduğunu anlamış ve hemen alıp adamlarına vermiş. İyi bir bakımla da büyütülmesini emretmiş. Çocuk büyüyerek bir yiğit olmuş. Hun Hükümdarı da onu ordularından birine komutan yapmış. Gittikçe gelişen ve başarı kazanan çocuğa gönül bağlayan Hun Hükümdarı, babasının eski devletini ona vererek, onu Wu-sun Kralı yapmış...²⁶

Çuvaş Alp anlatmaları arasında yayınlanan aşağıdaki anlatmanın, kurttan türeme hadisesinin yüzyıllar geçmesine rağmen halk hafızasında basit bir şekilde de olsa korunmuş bir örneği olduğunu düşünmek herhalde yanlış olmaz.

Biz kurtlarız. Bizim neslimiz Alşih'te en eski diye bilinir. O, kurt soyundan türemiştir.

Memurlar, bizim soyadımızı din değiştirdiklerinde Rusça "volkov" diye yazmış. Atalarımızın büyük büyük babası bunun yüzünden çok sinirlenmiş.

—Biz nasıl kurtoğulları oluruz?! Biz kurduz, demiş. Alp'a halkını buraya tanrının kurdu idare edip gelmiş. Biz, o kurdun, o halkın neslindeniz. Şeklinde alp hakkında hikâye anlatıyormuş.

Böylelikle, biz kurtlar, kutsal canın neslindeniz.²⁷

Sonuç

Çuvaş Alp anlatmaları ile Oğuz epik anlatmaları arasındaki benzerlikler, sadece "Kutsal kurt" ve "Tepegöz" ile sınırlı değildir. Fakat "Kutsal Kurt" ve "Tepegöz" örnekleri de bize bu iki Türk boyu arasındaki kültürel ilişkilerin, uzun süreli coğrafi ve siyasi ayrılıklara rağmen zayıf olmadığını göstermektedir. Halk hafızası, bu ilişkiyi korumayı başarmıştır. Temel Türk grubundan çok eski dönemlerde ayrılmış olmasına rağmen Çuvaşlar arasında Oğuzlarla ortak bu unsurların bu kadar net bir şekilde korunmuş olması dikkat çekicidir. Bunlar çok farklı sebeplerle açıklanabilir. Yapılacak çalışmalar, Oğuz-Oğuz ilişkileri içerisinde bunu daha fazla açıklayabilir. Belki de Çuvaş Türklerinin yazılı edebiyata çok geç dönemde geçmiş olması sebebiyle sözlü geleneğin çok daha güçlü olması ve bu Türk gurubunun kültürel olarak dışı daha kapalı olmaları sebebiyle arkaik unsurların daha iyi korunması, bunun en önemli sebebi olabilir.

İleride yapılacak karşılaştırmalı çalışmalar, bu eserler arasındaki ilişkilerin daha iyi bir şekilde ortaya koyulmasını sağlayacaktır. Aynı zamanda Çuvaş folklor araştırmalarında, epos konusunda yapılacak araştırmalara sağlayacağı katkı da az olmayacaktır. Aynı şekilde Türk kültürünün bazı konularda en arkaik unsurlarını günümüze taşıdığını düşündüğümüz Çuvaşların, edebî ve folklor birikimleri ile ilgili yapılacak karşılaştırmalı çalışmalar, genel anlamda Türk kültürünün karanlıkta kalmış noktalarının aydınlatılmasında önemli rol oynayacaktır.

Kaynaklar

- Bayışoğlu. M., *Rus Coğrafya Cemiyeti'nin Orenburg Şubesi Haberleri Mecmuası*, 7. Cüz, 1895.
- Çıvaş Halih Pultarılıhi, *Halih Eposi*, (Haz. G. Yumart, İ. G. Trofimova) Şupaşkar 2004.
- Ercilasun, Ahmet Bican, *Başlangıcından Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yay., Ankara 2004.
- Ergin, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı I (Giriş-Metin-Faksimile)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997.
- _____, *Oğuz Destanı*, Hülbe Yayınları, Ankara 1988.
- İnan, Abdülkadir, "Türk Rivayetlerinde Bozkurt", Makaleler ve İncelemeler. C II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.
- Kaplan, Mehmet, *Oğuz Kağan Destanı* Dergah Yayınları, Ankara 1979.

²⁶ "Bahaeddin Ögel bu örneği kurttan türeyişin Orta Asyada'ki ilk örnekleri arasında değerlendirir. Wu-sunlar M.Ö. 174'ten önce Çin'in batısında Kansu eyaletinde oturmaktadırlar. Batılarında Yüeciler oturmaktadır. Çin kaynaklarının verdiği bilgilere göre, Hın hükümdarı saldırarak Wu-sun kralını öldürmüştür. Bu efsanenin dışında Bahaeddin Ögel Koaçi (Töles)'lerin ve Göktürklerin türeyişi ile ilgili efsaneleri de eserinde yayınlamıştır. Bunların tamamında kurt türeyişin kaynağı olarak yer almaktadır." Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları İle Destanlar)*, C.I. s. 13–29.

²⁷ Çıvaş Halih Pultarılıhi, *Çıvaş Eposi*, s. 41.

- 📖 Kögoğlu, Halık Guseynoviç, “Depegöz ve Polifem” (Çev. Muvaffak Duranlı), *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1988, Ankara 1994.
- 📖 Ögel, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları İle Destanlar)* C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993.
- 📖 _____, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları İle Destanlar)*, C.II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995.
- 📖 Reichl, Karl, *Türk Boylarının Destanları (Gelenekler, Şekiller, Şiir Yapısı)*, (Çev. Metin Ekici), Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara 2002.
- 📖 Riçkov, *Orenburg Vilayeti Topografyası*, Orenburg 1887.
- 📖 Sakaoğlu, Saim, *Dede Korkut Kitabı İncelemeler-Derlemeler-Araştırmalar I (İncelemeler-Derlemeler)*, Sel-Ün Yayınları, Konya 1998.
- 📖 Sümer, Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, Akçağ Yayınları, Ankara 1999.
- 📖 Togan, Zeki Velidi, *Oğuz Destanı Reşideddin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlili*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1982.
- 📖 Türkmen, Fikret, “Dede Korkut Hikâyelerinin Anadolu ve Rumelinde Yaşayan Kolları”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1988, Ankara 1994.
- 📖 Uçkun, Rabia, “Gagauzlar’da Üç Tepegöz Versiyonu”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi I*. İzmir 1996.
- 📖 Vitevskiy, Nepolyef ve Orenburg Vilayetinin 1758 Senesine Kadar Ahalisi.